

2. Новий довідник: Історія України. – К.: ТОВ "Казка", 2005. – 736 с.
3. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги): Навчальний посібник для студентів вузів, вчителів та учнів середніх шкіл / ІСДО. – К., 1995. – 230 с.
4. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник для студентів с.-г. закладів освіти. – Вид. 2, випр., доп. – К.: Знання, 2000. – 342 с.
5. Українське село у 20-90 роках ХХ століття: короткий історико-економічний нарис / Л.Ю. Беренштейн, П.П. Панченко та ін.; НАН України, Інститут історії України. – К., 1998. – 122 с.

Билан С.А. Социально-демографические последствия Голодомора 1932-1933 годов в Украине.

В статье отражены социально-демографические последствия Голодомора 1932-1933 годов в Украине на основе анализа разнообразных источников и архивных материалов.

Ключевые слова: коллективизация, голодомор, сельское хозяйство, демографические последствия.

Bilan S.A. Socio-demographic consequences of Holodomor 1932-1933 in Ukraine.

The article reflects the socio-demographic consequences of Holodomor 1932-1933 in Ukraine based on analysis of a variety of sources and archival materials.

Keywords: collectivization, famine, agriculture, demographic effects.

Пята Л. Л.

МАЙНОВИЙ ПРОМИСЛОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПРИВАТИЗАЦІЇ: КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ (КІН. 1980-Х-ПОЧ. 1990-Х РОКІВ)

Пята Леонід Леонідович – аспірант інститут історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Анотація: відтворені історичні особливості стартових умов приватизації в Україні та проаналізовані кількісні і якісні параметри майнового комплексу що склався в кінці 1980-х років. Показані зміни що відбувалися в промисловості в ході приватизаційного процесу.

Ключові слова: приватизація, влада, політика, українське суспільство, зарубіжний досвід.

В Україні доби незалежності відбувались глибинні економічні перетворення, передусім пов'язані із змінами в засобах виробництва і майнових відносинах. Ці проблеми лише ставали об'єктом спеціальних історичних і економічних досліджень. В роботах істориків В. Литвина, Р. Офіцинського, Г. Касьянова, С. Падалки, економістів В. Гейця, О. Рябченка, О. Пасхавера, цілі і методи приватизації в історичній ретроспективі розглядаються почасти. Залишається нагальним проведення наукової реконструкції усього комплексу програмно-політичних і нормативно правових чинників приватизаційного процесу.

Після розпаду Радянського Союзу всі державні та комунальні підприємства України перейшли у власність держави згідно з законом "Про підприємства, установи і

організації союзного підпорядкування, розташовані на території України". Ще до того, як мав вийти цей закон, в Україні було прийнято ряд інших законів, в яких вона обстоювала своє право власності на державні підприємства, розташовані на її території.

Україна на початку 1990-х років за рівнем централізації і концентрації промислового виробництва займала перше місце у світі, істотно перевершуючи не тільки розвинуті країни з ринковою економікою, але й всі постсоціалістичні країни, включаючи Росію. Критично низькою була питома вага легкої промисловості, сфери послуг, високою – ВПК, більшість підприємств якого практично миттєво втратили перспективи розвитку після розпаду СРСР. Мале підприємство було мізерним за обсягами і роллю.

До державних відносилося близько 40 тис. середніх і 6 тис. великих підприємств, на які припадало 75% виробництва всієї продукції [3, 9].

Основу військово-промислового комплексу України становили 344 організації, у тому числі 205 виробничих об'єднань і підприємств, 139 науково-виробничих об'єднань та організацій із загальною чисельністю зайнятих 1450000 чоловік [6,214]. До України відійшла 750 конструкторських бюро та 700 підприємств. Річний випуск продукції становив 21790000000 карбованців (у цінах 1980 р.). Основна частина оборонної продукції (приблизно 80,0%) випускалась на 27 підприємствах.

Участь України і Росії у розробках і постачаннях озброєння для потреб СРСР становила відповідно у: фінішних постачаннях озброєння – 15,0% і 79,0%); фінішних розробках – 7,0% і 91,0%); контрагентних постачаннях – 14,0% і 71,0%).

В Україні будувалось приблизно 50% військово-морського флоту, стратегічних ракет, танків, радіоелектронного обладнання. Високі потенціальні можливості мала українська суднобудівна галузь. Тоннаж суден, які випускались, становив 30% від усього обсягу колишнього СРСР, а кількість суден – 40%. Одним з найкрупніших науково-виробничих об'єднань України – ВО "Завод ім. Малишева" – у 1991 р. було виготовлено 800 танків [6, 215].

Машинобудування та військово-промисловий комплекс посідали виключно важливе місце в економіці України. Цією інтегральною галуззю були об'єднані 1668 промислових підприємств та організацій, на яких зайнято 1,6 млн. робітників, спеціалістів та наукових співробітників. Підприємства та організації згуртувались в 38 галузей та 58 підгалузей, серед яких авіакосмічний комплекс, суднобудування, важке енергетичне і транспортне машинобудування, радіоелектронна, автомобільна і тракторна промисловість. Питома вага цього комплексу у промисловому виробництві України становила 10,5%. протягом 1995 – 2001 рр. підприємства Міністерства промислової політики у середньому, щорічно виробляли товарної продукції на 5,112 млрд. гривень, а на експорт поставляли продукції на близько 1400 млн. доларів. Таким чином, питома вага експортної продукції машинобудування у загальному секторі України досягала 15,1%, що свідчила про високу конкурентоспроможність продукції галузі [6, 208].

Протягом 1990-х років успішно експортувалась продукція верстатобудівної та інструментальної промисловості. Понад 25% підприємств галузі експортували більше третини виробленої ними продукції у країни близького та далекого зарубіжжя. Серед них: важкі токарні верстати виробництва Краматорського заводу важкого верстатобудування, свердлильні верстати Одеського заводу радіально-свердлильних

верстатів, шліфувальні верстати Лубенського та Харківського верстатобудівних заводів; важкі та універсальні преси Дніпропетровського заводу важких пресів; ковальсько-пресові автомати Одеського заводу ковальсько-пресових автоматів та Хмельницького заводу "Пригма прес"; алмазний інструмент Полтавського заводу штучних алмазів та шліфувальні матеріали Запорізького абразивного комбінату.

В електроенергетичний комплекс України входило 27 енергопостачальних компаній, 4 генеруючих і 2 гідрогенеруючих. Крім того, генерацією електроенергії займалися 5 атомних станцій. Потужність електростанцій складала 54,1 млн. кВт, у тому числі теплових – 36,6 млн. кВт, атомних – 12,8 млн. кВт, гідроелектростанцій – 4,7 млн. кВт. Експлуатувалося 104 енергоблоки потужністю 150, 200, 250, 300 і 800 Мвт на теплових станціях і 14 блоків потужністю 440 Мвт і 1000 Мвт на атомних станціях. Магістральні повітряні лінії електропередач напругою 220-750 кВт простягались 20,3 тис. км. Кабельних і повітряних ліній електропередач – напругою 35, 110, 154 кВт було близько 101,4 тис. км. Розподільчих ліній електропередач – напругою 0,4-10 кВ – 805 тис. км [6, 203].

Україна від СРСР успадкувала більше третини космічного потенціалу. У створенні ракет і супутників було задіяно більше 140 українських підприємств та інститутів з 200 тис. працюючих. З 20 типів міжконтинентальних балістичних ракет 12 розроблялись і вироблялись в Україні. Виробниче об'єднання "Хартрон" у Харкові було головним розробником систем управління і контролю космічних програм. Павлоградський механічний завод виготовляв всесвітньо відомі твердопаливні ракети "СС-24". Всесвітньо відомість отримали ракети-носії "Космос", "Циклон", "Зеніт", "Океан". Виробниче об'єднання "Південмаш" розробило перспективний проект "Аріадна", який передбачав виведення на орбіти висотою 1,5 тис. км 24-28 космічних апаратів нового типу для забезпечення як космічних, так і наземних телекомунікаційних систем. Україна отримала розгалужену мережу науково-дослідних центрів і дослідно-конструкторських виробництв. З 21 т.з. "критичних" технології, які розроблялись науковими центрами, Україні належало 17. Серед них – увесь блок проблем з електроніки і кібернетики, радіолокаційні станції для знаходження малопомітної цілі, технологія СТЕЛС, композити, лазерна техніка, нові виробничі технології. Всі ці розробки відповідали світовим стандартам [6, 215]. Крім того, обсяг випуску озброєнь і військової техніки на 80% залежав від зовнішніх поставок комплектуючих елементів з інших республік колишнього СРСР. У світовій практиці цей показник розміром 40,0% і більше вважався неприпустимим.

У 1991 р. в Україні існувало 5 державних банків. Згодом три з них змінили форму власності, інші залишилися державними.

На середину 2000 р. уже було 196 банків, з яких 30 комерційних, створених за участю іноземного капіталу (15,3% від загальної кількості), а 8 – зі 100% іноземного капіталу. Процент участі іноземного капіталу в банківській системі досяг 14,5% [8, 106].

Розвиток недержавної банківської системи в Україні відбувався не стільки шляхом приватизації майна колишніх державних банків-монополістів, скільки через створення нових комерційних банків.

Таким чином власність, що підлягала приватизації, оцінювалась у сотні мільярдів доларів. Належало 28 млн. га землі потенціал земельного ринку в Україні становив приблизно 40 млрд. дол. (мінім. оцінка). Існувало 35 млн. комплексів нерухомості. Загальна вартість ділянок землі під ними досягала 350 млрд. дол. В 400 млрд. дол. оцінювались землі сільськогосподарського призначення. Ринкова вартість капіталу України оцінювалась в більш ніж три трильйони доларів [1, 14]. Інтерес до "шматків" власності, які знаходились в центрі Європи, був величезний.

Офіційно приватизація в Україні була започаткована Концепцією роздержавлення й приватизації підприємств, землі та житла від 31 жовтня 1991 р. Вона декларувала право кожного українського громадянина на частину державної власності, а також безплатний та грошовий способи її приватизації.

Цікаво, що в Законі СРСР "Про основні напрямки роздержавлення та приватизації підприємств" була відкинута ідея приватизаційних чеків, яка б могла забезпечити участь громадян у приватизації і ухил був зроблений у бік її оплатності. Це суперечило позиції Компартії, яка наполягала на домінуванні безоплатної приватизації.

Правові можливості для цього нелегітимного процесу були створені законами, про власність, про кооперацію та ін., прийнятими У 1987 – 1988 рр. Ідеологічно вони обґрунтовувались спочатку необхідністю "виробничої демократії", підвищення економічної ролі так званих "трудох колективів". Згодом мова пішла про введення елементів колективної власності (оренда підприємств, що почала поширюватися з 1988 р. і була законодавчо оформлена У 1990 р.).

Вони активно підтримувалися основною частиною радянських економістів- "перебудовників" (при цьому дійсні соціальні й економічні наслідки трансформації власності, що відбувалися, як правило, залишалися поза аналізом; основна увага приділялася рішенням утилітарної задачі – пошуку принципово нових шляхів підвищення ефективності виробництва, яке вступило у фазу стагнації). В останні роки перед розпадом СРСР найширше розповсюджувались різноманітні варіанти використання "робочої власності", акціонерної власності робітників.

Варто визнати, що "суцільна" оренда з викупом була реальною альтернативою фактично проведеної приватизації, причому вона мала деякі серйозні переваги.

По-перше, процес "орендизації" був, як уже відзначалося, економічно, ідеологічно, політично підготовлений, він навряд чи зустрів би значний опір з боку тих багатьох мільйонів українських громадян, що виключалися з приватизаційного процесу у випадку його реалізації. По-друге, різке зменшення числа потенційних учасників приватизації саме собою повинно було забезпечити зменшення кількості потенційних власників, а, отже, й значну концентрацію власності вже на першому етапі приватизації. По-третє, здійснити масову оренду з викупом можна було досить швидко.

У 1992 – 1994 рр. розробкою моделі приватизації і приватизаційного законодавства займалися в основному ті сили, які прямо і безпосередньо були причетними до тіньового перерозподілу власності в кінці 1980-х років.

Ними було напрацьовано кілька варіантів приватизації.

Перший. Проведення лише малої приватизації при збереженні середніх і великих підприємств у власності держави. Висувався представниками лівих сил і являв собою спосіб консервації соціалістичних відносин, модернізації радянської економічної системи.

Другий. Варіант надшвидкої (протягом року) приватизації власності методом, що не мав аналогів у світовій практиці, – методом розподілу майна. Передбачалося розподілити держмайно за заявками громадян (кожний громадянин має право на одну заявку, кількість власників об'єкта мала визначатися кількістю поданих заявок). Був розроблений членами Комісії Верховної Ради з питань економічної реформи і управління народним господарством під керівництвом В.Пилипчука.

Він був нереалістичним з погляду технології здійснення. Достатньо уявити собі складності з доведенням до учасників приватизації інформації про величезний масив об'єктів приватизації, а тим більше про хоча б мінімально необхідні якісні характеристики, щоб зрозуміти, чому він не розглядався всерйоз. До того ж існувала ще й проблема прийняття учасниками приватизації мінімально обґрунтованих рішень по раціональному вибору об'єктів приватизації – абсолютно не вирішувані завдання, навіть за умови створення необхідної інформаційної інфраструктури.

Третій. Варіант переважно грошової приватизації при основній ролі національного капіталу, наданні найширших пільг трудовим колективам. Передбачав надповільні темпи приватизаційного процесу – "критична маса" недержавних підприємств повинна була сформуватись приблизно через 20 років після початку процесу. Розроблений під керівництвом міністра в справах власності і приватизації В.Сальникова.

Він не дозволяв вирішити політичне завдання прискореного формування недержавного сектора, оскільки був орієнтований на платні форми приватизації в умовах відсутності необхідного капіталу.

Четвертий. Варіант "орендизації", що не одержав концептуального оформлення. Це був фактично варіант переходу до так званої "робочої власності" на основі оренди з викупом як абсолютно домінуючого способу приватизації. Основний прихильник – народний депутат ВР А.Барабаш.

Він передбачав використання оренди з викупом, переважання неконкурентних, непрозорих схем приватизації і перетворення трудового колективу в її основного суб'єкта, тобто це був у чистому вигляді варіант формування інсайдерського капіталізму, легалізації тих змін у відносинах власності, що відбулися в передприватизаційний період. Хоча концептуально в момент проведення дискусії про можливі моделі приватизації варіант оренди не був прийнятий, все ж, мабуть, саме він був найкраще теоретично пророблений і найбільшою мірою відповідав ідеології горбачовської "перебудовної" економіки.

П'ятий. Прийнятий варіант, заснований на використанні механізмів сертифікатної приватизації. Керівник проекту – віце-прем'єр уряду В.Лановий.

Програми приватизації, що в Україні розроблялися і були багато в чому аморфними у своїх цілях і не виконувалися. Перша Державна програма була не виконана. Через накладання парламентом мораторію на приватизацію невеликих державних підприємств до запровадження національної грошової одиниці, що практично означало її заборону. Тож протягом 1992 р. було приватизовано лише 22 підприємства, або 1% загальної кількості належних до приватизації підприємств [3,11]. В основному це були орендні підприємства,

які перейшли у власність трудових колективів на підставі укладених раніше договорів оренди з викупом.

Згідно Програми приватизації майна державних підприємств, прийнятій на 1992 р., визначені об'єкти роздержавлення, залежно від балансової вартості основних фондів, розділялися на групи А, Б, В, Г, Д, Е. Відповідно в:

1992 р. у приватну власність було передано близько 70 підприємств груп А, Б, В;

1993 – 1994 рр. – приватизовано близько 11 тис. об'єктів. Через те, що місцева влада фактично заблокувала процес роздержавлення підприємств, торгівлі, побутового обслуговування, громадського харчування, вони не стали сферою першочергової приватизації. Тому більше половини об'єктів, що перейшли у недержавний сектор економіки, – великі та середні підприємства. Це, безперечно, деформувало логіку процесу приватизації;

1995 – 1-шій половині 1998 р. – приватизовано понад 40 тис. об'єктів групи А, близько 7,5 тис. – груп Б, В, Г, Е і Д;

у 2-ій половині 1998 р. – фактично розпочався масовий продаж пакетів акцій великих підприємств, у тому числі й стратегічних (кількох енергокомпаній, Сумського машинобудівного заводу імені Фрунзе та ін.). [4, 44].

Для порівняння: у Чехії програма приватизації була спрямована на застосування ринкових методів розподілу майна. Єдиним обмеженням було виключення іноземців із першого туру аукціонів, але якщо об'єкт у першому турі не було продано, то до другого туру допускалися усі бажаючі. Малу приватизацію було здійснено в дуже стислі терміни із застосуванням переважно аукціонного продажу. Широко використовувалася також реституція – повернення майна колишнім власникам. Реституція була одним з основних засобів приватизації – лише в результаті її здійснення у приватні руки перейшло понад 70 тис. будинків, понад 30 тис. промислових об'єктів, 50% державних лісів та сільськогосподарських угідь. [8, 164].

У цілому вірно зазначав М.Чечетов, що в процесі приватизації в Україні в основному вирішувалися не стратегічні питання реформування економіки, а кон'юнктурно-тактичні проблеми.

Програми приватизації не давали можливості змодельовати можливі наслідки соціально-економічних змін. Крім того, відсутність концепції перспективного розвитку країни, а також її соціально-економічної моделі, які б могли стати орієнтирами при перебудові всіх відносин у суспільстві і розбудови нової держави, спричинила ту обставину, що Україна стрімко потрапляла в економічну безвихідь, постійно орієнтуючись на розв'язання невідкладних проблем. До того ж, на перше місце виходили особисті інтереси значної кількості людей з владних структур. Матеріальні проблеми, сформовані в умовах переділу власності та її приватизації, носили короткотерміновий характер і стосувалися лише одержання прибутку, виплати дивідендів, вигідного перепродажу акціонерної власності. Вони майже не зачіпали системних економічних процесів. Особливо це стосувалося підприємств великої промисловості, платоспроможний попит на продукцію яких знаходив прояв у реалізації складаних технологічних ланцюгів, а зміна структури виробництва вимагала значних вкладень коштів.

На відміну від України, успіх приватизації в Туреччині багато в чому залежав від вірно обраної методики, яка вимагала наступні стадії та складові:

- аналіз розвитку галузі, до якої належало підприємство;
- визначення місця та статусу державного підприємства чи його підрозділу в цій галузі;
- фінансовий та операціональний аналіз діяльності державного підприємства та його підрозділів;
- розробка заходів, спрямованих на вирішення проблем персоналу, пов'язаних зі звільненням та виплатою компенсацій;
- аналіз регіональних умов, в яких діяли державні підприємства та їх підрозділи (населення, рівень економічного розвитку, ділова активність, ділові зв'язки між цим підприємством та регіоном);
- визначення ідеальної структури для підприємства;
- визначення механізму виплати боргів підприємства, особливо зовнішньоекономічних боргів;
- аналіз фінансового ринку та ринку капіталів у Туреччині;
- оцінка державних підприємств та їх підрозділів та визначення ціни їх акцій;
- вироблення основних принципів програми приватизації;
- визначення механізмів, завдяки яким працівники підприємства стали власниками його акцій;
- визначення маркетингової політики підприємства та стратегії його розвитку;
- з'ясування умов, за яких права керівництва державним підприємством могли передаватися приватному сектору;
- перетворення державних підприємств чи їх підрозділів у товариства з обмеженою відповідальністю.

В результаті цих заходів у 1985 році (меш ніж через п'ять років після початку реформ) експорт країни зріс з 2 млрд. дол. США до 8 млрд. Частка промислових товарів у експорті – з 35% до майже 80%. Значно скоротився бюджетний дефіцит [5, 15-16].

Як бачимо, успіх Туреччини був обумовлений прискіпливим підходом влади до приватизації кожного підприємства, вивченням умов його функціонування, економічного середовища в цілому, прийняття на основі цього аналізу рішення. Подібний підхід до приватизації, із застосуванням елементів економічного планування, був запроваджений у 1990-х роках в Аргентині, де економічні реформи також принесли відчутні результати.

У Польщі кількість державних підприємств зменшувалась не лише шляхом їх роздержавлення чи ліквідації, а й передачею до 900 найдрібніших державних підприємств із Державної скарбниці у розпорядження місцевих органів влади. Майже 1200 підприємств було перетворено на господарські товариства Державної скарбниці. Не всі державні підприємства приватизувались. До 1200 із них перебували у стані ліквідації або банкрутства. Стосовно 1000 – здійснювалися оздоровчі заходи. Реальному реформуванню власності підлягало близько 1700 підприємств. [7, 179]

Україна, відстаючи у темпах економічних перетворень від країн Східної Європи і деяких колишніх союзних республік, не скористалась їх досвідом роздержавлення. Політика приватизації часто копіювала той досвід сусідів, де ній лівова частка зусиль

спрямовувалась не на концептуальне удосконалення механізмів і процедур, а на запобігання дії тих економічних, політичних, соціальних факторів, які б могли протидіяти її проведенню.

Пята Л.Л. Программно политические и нормативно правовые факторы приватизации в Украине (1991-2009pp.).

Аннотация. Рассматривается программно политические и нормативно правовые факторы приватизации в Украине, сделана научная реконструкция отечественного и зарубежного опыта изменений в средствах производства. Ключевые слова: приватизация, власть, политика, украинское общество, зарубежный опыт.

Pyata l.l. Programmatic political and normatively legal factors of privatization in Ukraine (1991-2009rr.).

Annotation. Examined programmatic political and normatively legal factors of privatization in Ukraine, the scientific reconstruction of domestic and foreign experience of changes is done in capital goods.

Keywords: *privatization, power, policy, Ukrainian society, foreign experience.*

Використана література:

1. Геєць В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії // Економіка України. – 2005. – № 3. – С. 6-19
2. Ебергард П. Результати суспільно-економічних перетворень у Польщі та Україні // Економіка України. – 1999. – №4. – С. 84-85.
3. Завершальний етап приватизації в Україні /О.Пасхавер, Л.Верховодова, Т.Воронкова, Н.Терещенко. – К., 2003. – 203 с.
4. Ларцев В. До проблеми періодизації процесу приватизації // Економіка України. – 2000. – № 12 – С.41-49.
5. Міщенко М., Буров І. Соціальні аспекти приватизаційних процесів в Україні. – К., 1998 – 297 с.
6. Рябченко О. Приватизація підприємств в українському вимірі Х., 1999–214 с.
7. Українська приватизація: плюси і мінуси / під. ред. О. Пасхавера. – К., 2001 – 210 с.
8. Шкільняк М., Ларіна Я. Трансформація відносин власності в перехідній економіці України (на прикладі промисловості): Монографія – К., – 2005, – 258 с.

Дробот І.І., Якименко С. В.

АГРАРНЕ ПЕРЕНАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ У ДОКОЛГОСПНИЙ ПЕРІОД ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СЕЛІ (1920 РР.)

Аналізуються міграційні процеси, зокрема, переселення українців на малоземельні території Сибіру і Далекого Сходу в 1920 роках.

Ключові слова: *міграційні процеси, українське село, аграрне перенаселення.*

Анализируются миграционные процессы, в частности, переселение украинцев на малоземельные территории Сибири и Дальнего Востока в 1920 годах.

Ключевые слова: *миграционные процессы, украинское село, аграрное перенаселение.*